
הרב רועי הר מלך

אל מול מבוכת הגלות והגאולה -

בירורים במחשבת ישראל

הקדמה¹.

אחד מאתגרי זמננו כמחנכים בדור של אתחלתא דגאולה הינו ההתבוננות הראויה והנכונה על הערפילים הממלאים את שמי גאולתנו. כמחנך בישיבה תיכונית מצאתי לנכון להתעמק בברור עניינם של ערפילי הגאולה, ומתוך כך יתחדד ויתגבר ביאור עניינם של הימים הגדולים והנוראים בהם עומדים אנחנו. העמקה זו תהיה לעזר בבואי להוביל את תלמידיי יחד עימי בשבילי הגאולה. יורני ה' דרך אמת להוציא מתחת ידי דברי אמת ביושר להגדיל תורה ולהאדירה.

גלות של בדיעבד

לאורך שנות ההיסטוריה של עם ישראל נמצא העם במשך שנים רבות בגלויות השונות: גלות מצרים, גלות בבל והגלות האחרונה. תקופות ארוכות אלו של גלות מחייבות מבט מעמיק ועיון גדול במהותם ותפקידם של ימי הגלות. בנוסף לתפיסה הברורה לכל בן דעת שגלות היא מצב בו העם נמצא תחת שיעבוד עם אחר, ולא על אדמתו, שזה ודאי מצב לא נורמאלי. בא המהר"ל בספרו נצח ישראל וקובע עומק נוסף: הגלות לא רק שהיא קשה ומייסרת את העם במישור הפשוט והשטחי, אלא שהגלות היא מצב בלתי טבעי לישראל ונוגדת את מהותם.

”וזה כי אין ספק כי הגלות הוא שינוי ויציאה מן הסדר, שה' יתברך סידר כל אומה במקומה הראוי לה וסדר ישראל במקום הראוי להם שהוא ארץ ישראל והגלות מן מקומם הוא שינוי ויציאה לגמרי.”

ועוד ”ומאשר האומה הישראלית אומה אחת בלתי מחולקת ומפורדת יותר מכל האומות ראוי שיהיו מקובצים יחד, ומזה נראה כי הפיזור להם בפרט אינו טבעי כלל”².

אם כן נלמד מדבריו עומק נוסף על כך שהגלות היא מנוגדת לטבע והמהות של עם ישראל. הרב קוק מחדד עוד יותר את הדברים³. בבואו לבאר את הגמרא

1 נצח ישראל- פרק א' עמ' ט' הוצאת "יהדות".

2 נצח ישראל- פרק א' עמ' ט'.

3 עין איה ברכות א' פרק א' אות ח.

בברכות, המספרת על אליהו אשר אומר לרבי יוסי:⁴ הרב קוק מביא משל של צער גופני על מנת להקיש ממנו דברים עליונים. מסביר הרב שבטבע יבוא צער רק כאשר דבר סר מדרכו וטבעו, שהרי כל עוד מתמיד הדבר בהנהגתו ודרכו אין בו צער. רק היציאה מן הטבע מביאה עימה צער, כפי שגוף בריא אין בו צער ורק החולי שהוא היציאה מן הטבע מוליד את הצער. מבאר הרב:⁵

”וע”פ אלה הדברים נבין עניין צער של מעלה בצרתן של ישראל כי הנה רואים טבע ההנהגה הכללית באומות הולך ומתחלף פעם יעלה עם אחד אל מרום המעלה ופעם ירד ואחר ירים ראשו. באו הנביאים וחז”ל ביארו דבריהם להודיע לנו שלא נטעה ח”ו לומר שירידת ישראל הוא דבר מסתעף ח”ו מסדר ההנהגה הטבעית שכך היא דרכה ומנהגה להיות בה חליפות ותמורות לעם ועם. ולא לעם אחד לעולם חוסן, ועל דבר שסדר ההנהגה כך הוטבע אין שייך לומר ח”ו צער למעלה כי אדרבה ה’ יתברך שמח בהנהגתו הטובה והשלמה. אבל עניין ירידת ישראל הוא דבר מקרי שלא בטבע ההנהגה כי מראש הכין השי”ת סדרו של עולם שיהיו ישראל גוי עליון לכל גויי הארץ ועל אופן זה דווקא ישתכלל הדר העולם ויבואו הבריות לתכלית שלמותם, שהוא המהלך הטבעי שחקק להם העליון יתברך שמו בחכמתו עליונה. שבאה מצד כוח הבחירה וסדרי עניינים אחרים שחיבו ירידתם לשעה”.

מדברי הרב קוק משמע ביתר חידוד שהגלות והירידה ממעלתם של ישראל אינו טבעי. שלא כמו אצל אומות העולם, שאין בירידתם ממעלתם דבר המנוגד לטבעם. מוסיף הרב ”שירידת ישראל היא כמו חסרון בהנהגה הכוללת”, משמע מדבריו אלו שבירידתם של ישראל אין הפגיעה מקומית בלבד אלא הפגיעה היא כלל אנושית וכלל עולמית. כפי שמובא במשנה:⁶

מיום שחרב בית המקדש בטל השמיר ונופת צופים ופסקו אנשי אמנה מישראל שנאמר הושיעה ה’ כי גמר חסיד וגו’ רשב”ג אומר משום רבי יהושע מיום שחרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה ולא ירד הטל לברכה ובטל טעם הפירות רבי יוסי אומר אף בטל שומן הפירות ר’ שמעון בן אלעזר אומר הטהרה ביטלה את הטעם ואת הריח המעשרות בטלו שומן הדגן וחכמים אומרים הזנות והכשפים בלו את הכל.

4 ברכות ג, א.

5 עין איה ברכות א’ שם.

6 סוטה מ”ח, א’.

אנו רואים מהמשנה כי בחורבן הבית וגלות ישראל ישנו חסרון בעולם כולו.⁷ אבל גדולה מזו אנו מוצאים שגלות ישראל לא רק מחסרת בתחתונים, כי אם גם בעליונים. אלו דברי חז"ל⁸:

כתוב אחד אומר "שש כנפיים שש כנפיים לאחד", וכתוב אחד אומר "וארבעה פנים לאחת וארבעה כנפיים לאחת להם". לא קשיא, כאן בזמן שבית המקדש קיים כאן בזמן שאין בית המקדש קיים כביכול שנתמעטו כנפי החיות... כתוב אחד אומר "אלף אלפין ישמשוניה ורכו רכבן קדמוהי יקומו" וכתוב אחד אומר "היש מספר לגדודיו", לא קשיא כאן בזמן שבית המקדש קיים כאן בזמן שאין בית המקדש קיים כביכול שנתמעטה פמליא של מעלה".

מוסיף ואומר המהר"ל שוודאי אין הדברים כפשוטן, שח"ו יש חסרון בפמליא של מעלה, אלא הכוונה שיש חיסרון בהתגלות של ה' בעולם.⁹ אם כן אנו רואים שחיסרון הגלות של ישראל פוגם בהופעת ה' בעולם, וממילא נפגם העולם ברוחניותו ובגשמיותו.

ויתבאר לך השינוי אשר יש בעולם מצד גלות ישראל ואין זה נחשב

חסרון במה רק כי נחשב חסרון בדבר שהוא עיקר כוונת ה' יתברך¹⁰. ישראל, שהם הראשית ותמצית ההויה, כשהם בחיסרון ולא במקומם - כל ההויה כולה מושפעת מכך ונופל בה חיסרון. מוסיף עוד המהר"ל ומבאר¹¹ שכיוון שהגלות אינה טבעית לישראל לכן היה צריך הקב"ה לגזור את קיום הגלות, ולתת לה חיזוק בשלושת השבועות על-מנת שתוכל הגלות להתקיים ולא ישוב מיד המצב לטבעיותו: "מכל מקום אם לא שהש"י גזר דבר זה על ישראל שיהיו בגלות תחת רשות האומות לא היה לדבר זה קיום אף זמן מה"¹². המהר"ל והרב קוק טוענים כי כיוון שהגלות אינה טבעית לישראל חייבים ישראל להיגאל. זאת משום ש:

"כל הדברים יוצאים ממקומם הטבעי והם חוץ למקומם אין להם עמידה במקום הבלתי טבעי להם רק הם חוזרים למקום הטבעי. כי אם היו נשארים במקום הבלתי טבעי להם היה הבלתי טבעי נעשה טבעי ודבר זה אי אפשר שיהיה הבלתי טבעי¹³ נעשה טבעי". וכמו שכל חולי הגוף סופו להתרפא "ע"כ ישראל בטוחים מאוד על החזרת מעלתם כי

7 עיין נצח ישראל פרק כ"ב עמ' קי"ג שם מרחיב המהר"ל בביאור החיסרון בכל דבר.

8 חגיגה י"ג, ב.

9 נצח ישראל פרק כ"ב עמ' קי"א.

10 נצח ישראל שם עמ' קי"י.

11 נצח ישראל פרק כ"ד עמ' קכ"ב-קכ"ד וכן תחילת פרק כ"ה.

12 שם.

13 נצח ישראל פרק א' עמ' ט.

ההנהגה תחזור לאיתן טבעה ככלות ימי חליה"¹⁴.

לסיכום: נמצאנו למדים כי הגלות בישראל היא חסרון מהותי בדרך הנהגתם ושלמותם, וממילא מוליד חסרון זה חסרון בהוויה כולה, וכיוון שחסרון זה אינו כפי הטבע מחויב הטבע לחזור למקומו והנהגתו וממילא מוכרחים ישראל להיגאל¹⁵.

גלות של לכתחילה

ראינו כי הגלות אינה בטבע ישראל ואינה כפי הסדר שסידר ה' יתברך, משמע מדברים אלו כי הגלות היא שלילית ורעה. ביותר מתחדדים הדברים ע"פ דברי הגמרא "שמעתי בת קול שאומרת אוי לי שנשבעתי ועכשיו שנשבעתי מי מפר לי"¹⁶ ובהסבר דברי הגמרא ע"י המהר"ל¹⁷:

"אבל על גלות ישראל אמר השם יתברך אוי לי כי נשבעתי, וזה כי הוא יתברך סדר המציאות, ועל דבר היוצא מן הסדר השם יתברך אומר "אוי לי", ועל דבר זה בא לשון אוי לי על החרטה הגמורה שיש בדבר זה כי דבר זה כאילו היה חסרון במעשיו יתברך, אבל אי אפשר שיהיה רק כך".

עד כדי כך רעה היא הגלות, שה' יתברך אומר "אוי לי" על החיסרון במעשיו כביכול. לעומת הדברים האלו, אנו מוצאים במקומות רבים שהגלות הינה חלק מן הסדר האלוקי שבעולם, ולא זו בלבד אלא שהיא גם אידיאלית ומחויבת ודברים גדולים מאוד יוצאים ממנה. המהר"ל בנצח ישראל מדגיש מספר פעמים לאורך הספר שהעדר - הגלות, היא סיבת ההוויה - הגאולה שבאה אחריה¹⁸.

וכן לפני הבית, בית המקדש שהוא קדוש לגמרי, צריך שיהיה העולם תוהו ובוהו וחושך כמו קודם הבית האור שהיה החושך הגמור... לפיכך גם כן אם לא היה חורבן בית המקדש לא היה כאן חסרון המקבל שיהיה מקבל הטוב והשלמות שבא אחר כך, כי הדבר שיש בו הויה לא יתהווה כמו הביצה והיא שלמה. ולכן הפסד וחורבן הבית הוא סיבת ההוויה האחרונה, ולא שיהיה כאן העדר מה רק העדר גמור כמו שאומר "תוהו ובוהו וחושך", ואז יהי אור הוא האור העליון נבדל לגמרי.

ומוסיף המהר"ל ואומר שאל תאמר שהיה אפשר שיבנה המקדש ולא תהיה

14 עין איה ברכות א' שם.

15 עיין עוד בעין יעקב על הגמ' ברכות ג, ע"א ד"ה "ואמר שמעתי בת קול" - שאומר שם "לרמוז כי רע בעיני ה' גלות ישראל וחורבן ביתו".

16 בבא בתרא עד, ע"א.

17 נצח ישראל, פרק לא, עמ' קמה-קמו.

18 נצח ישראל, פרק כו, עמ' קלא.

גלות בכלל¹⁹:

כי דבר זה אינו כלל, כמו שלא היה האור נמצא בתחילת הבריאה רק היה צריך להיות תחילה בריאה שאינו כל כך במעלה קודם ואז מעלין בקודש אל המדרגה היותר עליונה.

במקום אחר אומר המהר"ל²⁰: "כי כל זמן שעדיין יש הויה ראשונה לא תחול צורה אחרת כי הצורה הראשונה היא צרה לאחרת שתבוא". אנו מוצאים בדברי המהר"ל שקודם להויה חדשה צריך וחייב לבוא חסרון והעדר "כי לא יתהווה דבר שהוא שלם רק דבר שהוא חסר שלימות ודבר זה מתהווה"²¹. עקב חטאיהם של ישראל ללא הגלות והחורבן לא תיבנה השלמות העתידית, ובמצב זה הגלות היא מוכרחת לישראל ולעולם. ר' נחמן מברסלב אומר בצורה יותר מפורשת במובן הכללי יותר שלפני כל עליה צריכה לבוא ירידה, ועל פי דבריו אלו כל הירידות בעולם הם נצרכות ומחויבות²².

האור החיים אומר בשם הזוהר²³: "כי טעם הגלויות הוא לברר חלקי הקדושה המפוזרים בענפי הקליפה". הגלות מבררת חלקי קדושה שלא היו מתגלים ללא היציאה לגלות והפיזור בין העמים. לא רק היציאה מן הארץ והפיזור, אלא אפילו הצרות והקשיים שבגלות מוכרחים, כמו שכותב הרב קוק²⁴:

מתוך המון גלי הצרות העוברים עליה מכל הגויים מכל הנפוצות היא מכניסה הון רב דעה ומעוף הבטה למרחקים ומוסיפה את הצדדים הטהורים שמבחוץ על רכושה העצמי.

לא רק טוב והתקדמות לישראל מביאה הגלות, אלא יותר מזה. ישראל בפיזורם בין העמים מעלים את הכול אל הקדושה.

ואמנם הזמן עשה את שלו וחושך הגלות גם הוא פעל את פעולתו. פיזור של כנסת ישראל בעולם הכריע הרבה לצד הטוב את מהלך העולם הכללי. ביטול המרכז הלאומי הפסיק את המחשבה המוטעית לחשב את ההכרה האלוקית העליונה רק לנחלה מוגבלת בתחום גיאוגרפי מיוחד ובממלכה מיוחדת ועיניכם תראינה ואתם תאמרו יגדל ה' מעל לגבול ישראל²⁵.

צריך להתבונן במילותיו של הרב קוק "וחושך הגלות גם הוא פעל את פעולתו".

19 שם עמ' קלד.

20 חידושי אגדות, חלק ג', סנהדרין, עמ' רג - רד (הוצאת "יהדות", ישנה).

21 שם עמ' רו.

22 ליקוטי מוהר"ן, חלק א', תורה כב.

23 בראשית, פרק מ"ו, ג.

24 אורות, אורות המלחמה סעיף ז', עמ' טו.

25 אורות, למהלך האידאות בישראל, פרק ו', עמ' קטו.

יש לגלות פעולה מיוחדת, ובשביל שפעולה זו תתבצע הגלות מוכרחת. על מנת להבין עד כמה מוכרחת אותה פעולה כדי לתקן את חטאיהם של ישראל, צריך להבין מה הושג בכך שהתבררה ההכרה כי "יגדל ה' מעל לגבול ישראל"²⁶. על מנת להבין זאת נעיין בדברי הרב בשני מקומות נוספים. באורות ארץ ישראל אומר הרב קוק שהחטאים גורמים לדילוח המעיין העצמי של ישראל, וכאשר המעיין הישראלי נסתם יוצאים הכוחות דרך המעיין הכללי. לתהליך זה קורא הרב קוק עליה של "המקוריות היסודית לאותו חלק העליון התמציתי שיש לישראל בסגולת האדם וזה נשאב דוקא בגלות... המעיין פוסק מלהזיל והוא מסתנן קמעא קמעא שהוא פזור בעולם כולו"²⁷.

דברים אלו מבוארים יותר על פי דברי הרב קוק באורות הקודש²⁸:
 ראוי היה שכל תוכן של קדושה ילקח בראשית השגתו מכללות האדם, שהרי ההכרה של הקדושה כללית היא ותוכן הקישור של האדם עם ה' הוא תוכן שלמעלה מכל עם, ואחר כך יהיה נמשך בלבוש מיוחד ישראלי. אבל הקלקולים שבעולם כולו גרמו שנשתכח יסוד הקודש מכללות האדם ונעשה בישראל יצירה חדשה שמשום כך צריכה כל מחשבת קודש להמשך ממקור ישראל בראשיתה.
 בראשית הייתה צריכה להופיע הקדושה בכל, כאשר בלבוש הישראלי היא מיוחדת וגבוהה מכולם. אבל קלקולי העולם גרמו שהקדושה מופיעה דווקא דרך ישראל ולא בשאר המציאות. בירידה לגלות מתחיל תהליך התיקון על ידי ישראל, שמגלים את ניצוצות הקדושה שבחוץ, כדברי הזוהר המובאים בדברי האור החיים לעיל. תהליך זה הוא שיביא בסופו של דבר את הקדושה להיות מופיעה בכל המציאות, ואז יבוא היום שבו "יגדל ה' מעל גבול ישראל". לזה מחויבת הגלות, וזה הסדר שבו חייב להתנהל העולם.

בהגדה של פסח מגדיר הרב קוק את גלות מצרים כהכנה, ואת היציאה כתכלית, ושם מביא הרב קוק כלל על הקשר המחויב שבין חיי ההכנה - הגלות, לחיי התכלית - הגאולה²⁹:

אמנם צריך להכיר כי כל המגרעות הנמצאים בחיי ההכנה המה באים כדי להקנות אותנו קניינים כאלה שישלימו אותנו בהגיע זמן התכלית. ואלמלא הכוחות שהם נראים לנו שפלים ויוצאים מתעודת

26 מלאכי א', ה.

27 אורות, אורות ארץ ישראל, סע' ג', עמ' י.

28 אורות הקודש, חלק ב', פרק 'הקודש הכללי', סע' ט', עמ' רצט.

29 עולת ראייה חלק ב', הגדה של פסח, ד"ה 'מגיד, עמ' רס'.

הטוב והאושר שהקנינו אותם לנו בזמן ההכנה דווקא על ידי מה שאז היינו ראוים לדברים קטנים, שנבוא למעלה רוממה באמת בהגיע זמן התכלית.

נמצאנו למדים כי לכאורה הגלות יש לה חלק חשוב ומוכרח בתיקון העולם וישראל, לא פחות חשוב מההתקדמות המושגת כאשר ישראל על אדמתם. אף יותר מזאת, ראינו לעיל שישנן השגות חשובות ביותר שניתן להשיג רק בגלות ואלמלא הגלות לא היו מושגים.

מתוך כל הדברים שראינו עד כה עולות מספר שאלות:

1. מצד אחד מבואר כי הגלות היא בלתי טבעית לישראל, והיא שלא כסדר ההנהגה, עד כדי כך שאומרת השכינה "אוי לי כי נשבעתי"³⁰. מן הצד השני ראינו כי הגלות היא חלק בלתי נפרד מהנהגת העולם, היא מחויבת והיא מביאה לעולם שלימות ותיקון שלא היו מושגים מבלעדיה. כיצד מתיישבים שני הצדדים האלו יחד?
2. עוד יש לשאול: לאותו צד שמורה כי הגלות היא עניין של בדיעבד והשכינה מצטערת עליה, וכי כיצד יתכן הדבר שיקרה דבר בעולם שלא ברצון הקב"ה חס וחלילה, וכיצד אפשר לומר "בדיעבד" על מעשה ידיו של הקב"ה כשהוא מגלה את ישראל מאדמתם והוא עתיד להושיבם?
3. מכאן אנו באים לשאלה יסודית ביותר - כיצד תיתכן הבחירה בעולם? כיצד יתכן שיבחר האדם ברע, והרי העולם כולו מסודר על ידי ה' יתברך ואם כן בחירתו של האדם היא בחירתו של הקב"ה, וכיצד יכול האדם לבחור ברע הנוגד את סדר ההנהגה?

"הכל צפוי והרשות נתונה" - ביאור דרכי הנהגת העולם ומתוך כך ביאור עניין הגלות

על מנת לברר את הדברים ננסה להבין את עניין הבחירה בעולם, וכיצד מסתדרת הבחירה עם הידיעה שכל הדברים בעולם מסתדרים לפי רצונו של הקב"ה.

רבי עקיבא מלמד אותנו כלל גדול: "הכל צפוי והרשות נתונה"³¹. בביאור הרמב"ם על המשנה הוא מסביר שהכול בעולם ידוע וצפוי אצל הקב"ה, אבל אל לך לחשוב שכיוון שהוא יודע את המעשים הרי הם הכרח, אלא ש"הרשות נתונה" בידי האדם לעשות איזה מעשה שיבחר. ביד החזקה כותב הרמב"ם³²:

30 בבא בתרא ע"ד, א.

31 מסכת אבות ג', טו.

32 הלכות תשובה פרק ה' הלכה ה'.

שמא תאמר שהרי הקב"ה יודע כל מה שיהיה קודם שיהיה, ידע שזה צדיק או רשע או לא ידע, אם ידע שזה יהיה צדיק אי אפשר שלא יהיה צדיק, ואם תאמר שזה יהיה צדיק ואפשר שיהיה רשע הרי לא ידע הדבר על בוריו. דעה שתשובת שאלה זו ארוכה מארץ מידה ורחבה מיני ים, וכמה עיקרים גדולים והררים רמים תלויים בה... וכשם שאין כח באדם להשיג ולמצוא אמיתת הבורא, שנאמר הן לא יראני האדם וחי, כך אין כח באדם להשיג ולמצוא דעתו של הבורא... וכיוון שכן הוא אין בנו כח לידע היאך ידע הקב"ה כל הברואים ומעשיהם, אבל נדע בלא ספק שמעשה האדם ביד האדם ואין הקב"ה משכו ולא גוזר עליו לא לעשות כך ולא שלא לעשות כך.

משמע מדברי הרמב"ם שהנהגה של "הכל צפוי והרשות נתונה" היא למעלה מיכולת השגתנו, כלומר: אין אנו מבינים כיצד משתלבים הדברים יחד בלא סתירה³³.

הרמח"ל מלמד אותנו יסוד חשוב, על-פיו מתבררת יותר המשנה במסכת אבות. בספרו דעת תבונות³⁴ מגלה לנו הרמח"ל כי הנהגתו של הקב"ה את עולמו מתחלקת לשתי הנהגות: א. הנהגת המשפט - שכר ועונש, ב. הנהגת הייחוד. הנהגת המשפט היא הנהגת העולם ע"פ מעשיו ובחירתו של האדם: האדם פועל רע או טוב, ועל פי פעולות אלו הוא מקבל שכר על מעשה טוב ועונש על מעשה רע. הנהגת הייחוד, לעומתה, היא הנהגת ה' את העולם אל התכלית והתיקון הכללי שאיננו תלוי במעשיו של האדם, ובין יבחר האדם ברע ובין יבחר בטוב תושג התכלית על ידי הנהגת הייחוד. יש להדגיש כי אין זה שהקב"ה מנהיג את העולם כך וכך שנים בהנהגת המשפט ואחר כך מתנחם על דרך זו ותופס בדרך הנהגת הייחוד, אלא ששתי הנהגות אלו פועלות יחד בו זמנית. זו לשון הרמח"ל³⁵:

כי ודאי אין הקב"ה רוצה לאחוז בדרך הטוב ורע כל כך זמן, ואחר כך לעוזבה ולתפוס בדרך הממשלה והייחוד ברגע אחד כאדם המתחרט ומתנחם. אלא מעומק עצתו יתברך הוא לגלגל מסיבותיו בעמק חכמה כל כך עד שמתוך הטוב והרע עצמו נגיע סוף סוף לדבר זה שיהיה הכל נשלם ויהיה הוא יתברך שמו מגלה יחודו.

בפני אדם הראשון עמדו שתי אפשרויות: האפשרות הראשונה לבחור בטוב ולא להתפתות אחרי היצר הרע. אז היה משיג את יחוד ה' על ידי הבנתו שכל עניין

33 עיין עוד מורה נבוכים חלק ג' פרק כ' ורמב"ם בשמונה פרקים פרק ח' עמ' ריח - סוף (הוצאת מוסד הרב קוק).

34 עמ' מ - מב. (הוצאת ספריית).

35 דעת תבונות עמ' מ.

הרע הוא רק להשיג יחודו יתברך, ואז היה נכנס ליום שכולו שבת ומתבטל הרע מן העולם, כלשון הרמח"ל³⁶: "ואז היה הקב"ה עושה ביום אחד מה שהוא עושה עתה בשיתא אלפי שנין".

אולם אדם הראשון הלך בדרך שונה וניתפתה אחר התאוה והתשוקה, ואז התגלגל העולם בגלגולים ארוכים, שזו למעשה האפשרות השנייה לגלות יחודו יתברך בדרך ארוכה ומלאה קושי, כלשונו³⁷: "כדי שסוף סוף יבוא לידי האמונה שלא רצה לעמוד בה מתחילה אלא שיתברר לו במופת בפרט מה שהיה יכול להשיג מתחילה ולהתברר לו הכל בבת אחת". כפי שנתנו לאדם הראשון שתי אפשרויות, כך גם לבניו אחריו נתנו שתי אפשרויות לבוא לידי גילוי הקב"ה: או מצד החכמה או שיצטרך הקב"ה לגלות להם מה שלא ידעו להשיג³⁸.

נמצאנו למדים שגם הבחירה בטוב וגם הבחירה ברע יולידו בסופו של דבר את התכלית הרצויה המונהגת על ידי ריבונו של עולם, אלא שכל אחת מהאפשרויות יש לה דרך שונה להגיע אל התכלית. אולם - סוף הכול להגיע אל התיקון הכללי, שהוא לשיטת הרמח"ל יחוד ד' בבריאה. מבאר הרמח"ל³⁹:

וכל גלגולי ההנהגה הזאת אינם אלא סיבובי דברים ההולכים אל תכלית התיקון הכללי הזה שהזכרנו... ובעוד שגילגולים אלו מתגלגלים והולכים יש הנהגת השכר ועונש שהיא ההנהגה המתגלית... אמנם תוכיות כל הסדרים והחוקים נקשר בענין התיקון הכללי שזכרנו, כי **אינם שתי הנהגות הפכיות ומתנגדות** אלא אדרבא העיקר היא הנהגת התיקון הכללי אלא שידע האדון ברוך הוא בחכמתו הנשגבה לסדר חוקי שכר ועונש ראויים לשמש כל זמן סיבוב ההנהגה הזאת. ויהיו חוקים מתיחסים ונאותים ומשתווים בתוכיותם אל גילגולי ההנהגה של התיקון. ועל כן לא תצא ההנהגה של שכר ועונש חוץ ממרכז הנהגת התיקון הכללי, אדרבא הנה היא משתווה אליה ומתבררת עמה, ודברי ההנהגה של התיקון עצמה ימשיכו ויבואו בדרכי השכר והעונש.

יוצא מדברי הרמח"ל שהנהגת המשפט היא ההנהגה שמגלגלת ומגלה את הנהגת הייחוד, ומביאה בסוף לתיקון הכללי. נובע מכך שהנהגת המשפט מונהגת על ידי הנהגת הייחוד, אלא שזו נסתרת וזו נגלית. כלשונו⁴⁰:

הנהגת השכר ועונש היא המגולית ונראית תמיד לעיני הכל אך הגילגול שהוא מגלגל להחזיר הכל לטובה - עמוק עמוק הוא, ולא עביד לאגלוי כי

36 שם עמ' כח.

37 שם עמ' כט.

38 עיין שם עמ' ל.

39 שם עמ' קצד - קצה.

40 שם עמ' מא - מב.

אם לבסוף אבל מתגלגל הוא והולך בכל עת ובכל שעה ודאי ואינו פוסק.

לאור מה שראינו עד כה מתברר שהקב"ה מנהיג את עולמו בשתי הנהגות בו זמנית כאשר הוא נותן לאדם לבחור בין טוב לרע, אבל גם בחירה זו מלווה היא תמיד בהנהגה של ריבונו של עולם כאשר אותה הנהגה אינה מונעת מן האדם את הבחירה האמיתית. כיצד משתלבים שני דברים אלו ביחד זה למעלה מהשגתנו, כפי שראינו בדברי הרמב"ם וכפי שכותב הרמח"ל?

אפס, כי העלים האדון ברוך הוא מנבראיו השגת ההנהגה העליונה הזאת, ולא היא וענינה, ולא היחס שבינה לבין הנהגת השכר ועונש מתגלים ונודעים, ולא עמד על הדבר הזה כל נביא וחוזה אלא ראו מה שראו ולא עמדו על בוריו כי אם נשארו תמיד מסופקים בספיקות רבות.⁴¹

רבי צדוק הכהן מלובלין מבטא בכמה מקומות בצורה מאוד חריפה את התלות שיש בין הנהגת המשפט להנהגת הייחוד. ר' צדוק אומר⁴² שכל מה שעושה האדם זה מה' יתברך, ואפילו חטאים שאדם עושה - זה ברצון ה' יתברך⁴³. הרב קוק אומר על השב בתשובה כי מתברר עכשיו למפרע כי גם הזדונות הם זכויות, מתברר כי "רק טוב שופע בלי שום מניעה וכל רע וכל כיעור שלול מעיקרו מאז מעולם כי באמת לא היה לא הוה ולא יהיה כ"א אור ה' וטובו"⁴⁴.

אם כן: כל בחירותיו של האדם הם גם בחירתו של הקב"ה, ואף על פי כן כאשר בוחר האדם ברע הוא יענש כיוון שהיה צריך לבחור בטוב. אולם כאשר האדם שב בתשובה ממילא יהפכו זדונותיו לזכויות, שהרי הדבר היה בהשגחת ה', ואף שהבחירה היא גם כן רצון ה' יתברך עדיין היא בחירה ובזה אין לנו השגה⁴⁵. ממילא מבואר לשיטה זו כי מעשי בני האדם המגלגלים את העולם בהנהגת המשפט מגלגלים בסופו של דבר את העולם אל גילוי הייחוד, וזו הדרך בה בחר ה'.

בתנ"ך אנו מוצאים הרבה דוגמאות בהן מתגלה הנהגת הייחוד כמסובבת ומובילה של הנהגת המשפט. אחי יוסף, מתוך קנאתם מחליטים למכור את יוסף למצרים, דבר שעל פניו רע וגם כוונתם רעה הייתה. אולם כתוצאה ממכירת

41 שם עמ' קצה.

42 צדקת הצדיק אות ק'.

43 זו שיטתו של רבו, רבי מרדכי יוסף ליינער מאיז'ביצא, בעל "מי השילוח".

44 אורות התשובה פרק יא' סע' א'.

45 עיין צדקת הצדיק סעיף מ' עמ' 14-15, סעיף ק"ל עמ' 57, סעיף קע"ט עמ' 97, סעיף קפ"ה עמ' 92, ועוד (הוצאת מכון הר ברכה). וכן עיין אורות התשובה פרק יא' סע' א'.

יוסף מתגלגלים מספר דברים שהאחים כלל לא התכוונו להם:
א. מתקיימים דברי ה' אל אברהם "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה"⁴⁶. ב. מתגשמים חלומותיו של יוסף. ג. על ידי ירידת יוסף למצרים יש לבני ישראל מה לאכול בשני הרעב. וזה שכתוב "ויאמר אליהם יוסף אל תיראו כי התחת אלוקים אני, ואתם חשבתם עלי רעה אלוקים חשבה לטובה למען עשה כיום הזה להחיות עם רב"⁴⁷.

בנוסף, אנו מוצאים אצל שלמה המלך אשר אחרי מרד אדניהו "סוגר חשבון" עם כל המורדים. ביניהם נמצא אביתר הכהן, אשר שלמה מגרשו מתפקידו "וידרש שלמה את אביתר מהיות כהן לה" למלא את דבר ה' אשר דיבר על בית עלי בשילה"⁴⁸ ודאי שסיבת הגירוש של אביתר היא המרד בשלמה, אלא בא הפסוק ומגלה לנו שבגירוש זה מתגלגל גם קיום ההבטחה שהבטיח ה' כי בית עלי לא יהיו כהנים לה'.

גם בסיפור המגילה אנו מוצאים שעל ידי עצתו של המן להרוג את ושתי הומלכה אסתר, וכן על ידי עצתו הוא הרכיב את מרדכי על הסוס והוא נתלה על העץ אשר הכין למרדכי.

כמו כן, על ידי גזרתו של פרעה של "כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו"⁴⁹, בכדי להמית על ידי כך את מושיען של ישראל, נתגלגל לכך שבת פרעה הביאה את משה לביתו והוא גידל אותו.

עוד מצינו במות שני בני אהרון את הפסוק: "ויאמר משה אל אהרון הוא אשר דיבר ה' בקרובי אקדש ועל פני כל העם אכבד"⁵⁰. אף על פי שהבטיח ה' שיהיה אחד חוטא ועל ידו יתקדש הבית, עדיין הייתה בידם הבחירה, ועל ידי המעשה שלהם התקיים דבר ה' "בקרובי אקדש"⁵¹.

נבוא מתוך הדברים הנ"ל לנסות ולהבין את עניינה של הגלות, בו פתחנו. ודאי וברור ש"מפני חטאנו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו"⁵², וכן נכון שהמצב בגלות בו אנו לא על אדמתנו ואין שכינה שורה בנו, והמקדש חרב - זה מצב בלתי טבעי לישראל. טבע ישראל ושלמותם הוא דווקא על אדמתם, כששכינה שורה ביניהם. אולם העולם הזה מראשית בריאתו נברא בחיסרון, והחיסרון הזה הוא

46 בראשית ט"ו, יג.

47 בראשית נ', יט-כ.

48 מלכים א' ב', כז.

49 שמות א', כב.

50 ויקרא י', ג.

51 עיין גור אריה למהר"ל ויקרא י', ב' עמ' סב -סג, (הוצאת יהדות).

52 תפילת מוסף לשלושה רגלים.

גורם חשוב ומוכרח בהשגת תכלית העולם של גילוי יחודו יתברך⁵³. כיוון שכן העולם הזה כולל בתוכו גם דברים חסרים, עם מציאויות שאינן שלמות ואינן טבעיות. אם כן גם החיסרון הוא חלק מהנהגת ה' בעולם, והוא עלול לגרום למצב שהינו בלתי טבעי לישראל⁵⁴. הרב חרל"פ מסביר⁵⁵ כי הגלות שורשה בחטא אדם הראשון, שהוריד את החיסרון וההסתר לעולם. מתוך כך:

הגלות נועדה מראש להיות בבחינת הגוף של הגאולה, כדי להביא עליה ותוספת לאורה של הגאולה, לארץ ישראל ולעם הקודש כולו, ולא היה צריך שיהיה בזה גרעון, העלם והסתר לקדושת ישראל וארץ ישראל ... ואז לא היה צורך לצאת מארץ ישראל, אלא שארץ ישראל כולה, בכל עוז רוממות קדושתה, היתה נכנסת תוך הגלות. אלא שהחטא גרם שהגלות תהיה בצורה של ירידות.

רבים מפושעי ישראל סברו שהחטא גם הוא רצון ה', ובכך ראו הכשר למעשיהם והמשיכו לחטוא, אך ודאי שאין הדברים כך. כפי שאמרנו לעיל סדר השילוב בין הנהגת המשפט להנהגת הייחוד הוא למעלה מהשגתנו. כל שעלינו לדעת הוא שהקב"ה ציווה אותנו בתורתו לנהוג בדרך הישר, ומציידנו ודאי שאם בחרנו חלילה בדרך הרע - אנו מחויבים לשוב בתשובה שהרי זהו רצונו של הקב"ה⁵⁶. בגמרא⁵⁷ מובא הסיפור על רבי עקיבא וחכמים הרואים שועל יוצא מבית קודשי הקודשים. הם בוכים ורבי עקיבא משחק, כיוון שידע רבי עקיבא "שכך היא המידה שהחורבן וההרס הן תמיד מעין התיקון והבניין"⁵⁸. מבט מעמיק ונפלא זה של רבי עקיבא, לראות את הנהגת הייחוד גם כאשר היא נסתרת וחבויה, הוא שגרם לרבי עקיבא שלא לשקוע ח"ו ברפיון אלא לעסוק בהשתדלות התיקון והסרת החורבן והגלות. אנו מוצאים את רבי עקיבא מקהיל קהילות ברבים במסירות נפש, וכל זה על מנת להשיב שוב שכינתו לציון. כדברי הרב חרל"פ⁵⁹: "וגודל התמסרות אמונתו בניצחונם של ישראל היא שעמדה לו מבלי לרפות ידיו מלעשות תושיה לה' ולתורתו גם בעיתים היותר מסוכנים. ובו בזמן שהמלכות גוזרת גזירה על ישראל שלא יעסקו בתורה מוצאים לר' עקיבא

53 עיין דעת תבונות עמ' כג.

54 מבואר בכתבי האריז"ל כי אם ישראל היו זוכים הם היו מבצעים את תיקון חסרונות העולם בשיבתם בארץ ישראל, על אדמת הקודש. אולם העטיים של חטאיהם הם נאלצו לגלות ולבצע את התיקון בפזורות הגוים מתוך מציאות של חיסרון וגלות. ראה "חסש לאברהם" (סבו של החיד"א) מעין ראשון נהרות כג-כו.

55 מי מרום, מעייני הישועה פרק כ"ז.

56 עיין צדקת הצדיק סעיף ק"ל עמ' 57, וכן אורות התשובה פרק טז' סעיף א'.

57 מכות כ"ד, ב.

58 קונטרס "טובים מאורות" להגר"מ חרל"פ עמ' 12.

59 שם עמ' 13.

שמקהיל קהילות ברבים ועוסק בתורה".
כך נבוא אנו להדריך את עצמנו ואת תלמידינו להביט אל הדברים בשני מישורים שונים. הגלות היא ודאי מציאות בלתי טבעית לעם ישראל, זאת עובדה מוגמרת ובשל כך היא מחויבת להיפסק ועם ישראל מחויב לשוב לאיתנו. מצידנו ניתנה לנו הגלות על חטאינו שחטאנו, ואילולי חטאינו לא היינו גולים. יחד עם זאת צריכים אנו להתלמד להביט גם אל עומקם של דברים, ולהבין מהו המהלך האלוקי המסתתר מאחוריהם. איך הגלות עם כל רעתה בונה, משלימה ומתקנת את החסרונות והפגמים שנבעו מחטאיהם של ישראל. כדברי הרב קוק⁶⁰:
ההכרח, הכרח החיים ומרירות סבלם יביאו את האורה האלוקית לעולם. ההכרח יסגל את הלבבות להיפתח לקבל את האור הגדול של זוהר האמונה בכל הדר גאונה.

הגלות היא באמת רעה, ומביאה צמצום של הופעת השכינה בעולם, אך מצד שני היא מזככת ומצרפת את העוונות ושוברת את התבנית המקולקלת כדי ליצור תבנית חדשה. אולם לא רק תבנית חדשה, אלא גם תבנית גדולה יותר ומשוכללת יותר מבעבר. שתי מערכות שונות שמתהלכות בעולם נוגעות ולא נוגעות זו בזו, אבל תמיד הן מאוחדות באחדות אלוקית נשגבה, תוכנית אלוקית אשר מעל לבינתנו. מבט זה לא רק שאסור לו שירפה את ידינו מתשובה ויביא אותנו לחשוב כי הגלות צריכה היא להמשיך, אלא להיפך: צריכים אנו להרבות בתשובה ותפילה על מנת שנשוב למצבנו ומציאותנו הטבעיים האמיתיים לשכון בארץ ועמול בבניין ירושלים.

הצפיה העמוקה של "אם ראית דור מחרף ומגדף צפה לרגלו של משיח" איננה צפיה בעלמא אלא היא עבודה גדולה וקדושה להתלמד איך לצפות בעין חודרת אל הפנימיות של כל דבר ודבר ולהצליפו למעלה, לשלול את כל החירוף והגידוף החיצוני על ידי גילוי רז הקילוס הפנימי והשחוק הקדוש הזה ממידתו של רבי עקיבא. לא לבד שאינו גורם חלילה שום התרשלות בחיובי קדושת המעשים בכל זהירותם ודקדוקם, אלא אדרבא תוספת אומץ והרבות חיזוק הוא גורם.⁶¹

60 אורות, קריאה גדולה עמ' צט.

61 טובים מאורות שם.